

PORTRENİN EKSİK PARÇASI: ÖZEL HAYATIYLA PROF. DR. NADİR DEVLET

Missing Piece of a Portrait: Personal Life of Prof. Dr. Nadir Devlet

GÜZİN BERİL DEVLET*

Saygın ve değerli bir akademik yayın olan *İdil Ural Araştırmaları Dergisi*nin bu sayısının merhum eşim Prof. Dr. Nadir Devlet'in anısına ithaf edildiğini öğrenmek hem büyük bir sevinç hem de onur vesilesi oldu. Emeği geçen herkese minnet ve şükranlarımı yazımın başında ifade etmek isterim.

Benden derginin bu sayısı için yazı istendiğinde ilk anda gönlüm şâd olsa da hemen ardından tereddüt geldi. Her biri alanının önde gelen araştırmacıları olan hocaların makaleleri arasına girmeye değecek ne yazabilirim sorusu zihnimi işgal etti.

Henüz bir buçuk yıl önce dünyamızdan ayrılan duayen hocamızın eserleri ve alışmaları, İdil Ural sahası uzmanlarının hatırasında henüz capcanlı duruyor. Kıymetli makaleleri ile derginin bu sayısını vücuda getiren hocaların hemen her biri Prof. Dr. Nadir Devlet ile bizzat tanışma, görüş alışverişi yapma ve hatta teşrik-i mesai etme imkânı bulmuşlardır. Bendeniz de naçizane 1988 – 1992 yılları arasında Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü öğrencilerinden biri olarak Hocanın rahle-i tedrisinin lezzetini tatmış şanslılardanım.

1998 - 2021 yılları arasındaki yirmi üç yılı ise, kaderin kayırdığı kullardan biri olarak, Nadir Devlet'in eşi, kendi tabiri ile “hayat yoldaşi” makamında geçirdim. Beraberliğimiz boyunca en uzun ayrı kalışımızın beş günü geçmediği, son derece özel ve girift bir eşlik, zengin bir beraberlikti bizimki. Biz onunla her evlilikte olduğu gibi zamanı, sofraları, akrabaları ve yolculukları paylaşmakla kalmadık. Bunların üzerine çıkararak fikirleri, eserleri ve alın terini de paylaşma, birbirimizi kalben ve fikren biteviye besleme, yüceltme bahtiyarlığına da eriştik. Hoca, beraberliğimizin ilk günlerinden itibaren beni şahsi editörü olmakla onurlandırdı. Kişisel yazışmaları dâhil kaleminden çıkan her şeyi, tüm eserlerini önce bana okuttu, tashih ettirdi. Bu satırların okuyucuları “eşim en büyük yardımcım” sözlerine, bizzat hocanın ağzından ya da kitaplarının önsözündeki ithaf ve teşekkür satırlarından aşınadır. İlişkimizin bu boyutu benim en büyük gururum ve Nadir Devlet'in alicenaplığının en yalın ifadesidir.

* Prof. Dr. Nadir Devlet'in eşi, emekli Tarih öğretmeni, çevirmen ve yazar.
berildevlet@gmail.com

Bu benzersiz hayat arkadaşlığının önemli ürünlerinden biri benim ikinci kitabım oldu: *Bir Ömre Altı Hayat Sığırdıran Nadir Devlet'in Yaşam Öyküsü* başlıklı biyografik eserimi, 2014 yılında eşimin yetmişinci yaşına bir armağan olarak kaleme aldım ve yayımlattım. Büyük hocamın, eşimin, hayat sabitimin yaşam öyküsü yazılmaya, gelecek kuşaklara miras bırakılmaya değer, çok zorlu ve nev-i şahsına münhasır bir hikâye. Uzmanı olduğu sahanın canlı bir timsali olarak tüm gasp edilmiş hakları, kederi ve savruluşuyla benzersiz bu hayat öyküsüne ilgi gösteren, okuyan ve baskısını tüketenlere minnettarım. Esere yeni bir baskı yaptırmak yerine kitabımı çevrimiçi erişime açmayı tercih ettim. Nadir Devlet'in yaşam öyküsünü merak edenler esere [bu bağlantıdan](#) ulaşabilir.

Nadir'ciğimin gidişinin ardından ata yurdu Tataristan'dan kitabımın Tatarcaya ve Rusçaya çevrilerek daha geniş kitlelere -tabii en önemlisi soydaşı Tatar okurlara- ulaştırılması talep edildi. Geçen bir buçuk yıl zarfında Tatarca çevirisi tamamladı ve eser Tatarstan Yazarlar Birliği tarafından neşredildi¹. Rusçasının da çevirisi Kasım 2022 itibarıyla tamamlandı. Umarım yakın gelecekte okurla buluşacak.

Nadir Devlet deyince aklına evvela ciddiyet ve mesafe gelenlerin daha iyi anlayabileceği şekilde onun kaybı bir bakıma hakkında merak edilip de sorma cesareti gösterilemeyenleri dillendirdi. Özellikle Tatar millettaşlarının Nadir Devlet'in "insan" yönüne gösterdiği bu sıcak ve geniş ilgi aslında baş tacı edilmiş büyük bir şahsın portresindeki eksik parçayı bulmak, yerine koyarak resmi tamamlamak arzusundan başka bir şey değil kanımca. Modern monografi örneklerinde sıkça tezahürünü gördüğümüz bir yaklaşım bu. Bilhassa edebiyat, sanat ve sosyal bilimler sahalılarında yükselmiş isimler hakkında yazılan biyografilerde, genel ve bütüncül bir tasvire ulaşmak amaçlanıyor. Monumental yazarların, bilim adamlarının portreleri kaleme alınırken onun özel hayatı ve kişilik özellikleri de metinlere dâhil ediliyor. Yirminci yüzyıl ekollerinin nispeten magazin el bulabileceği bu üslup, her şeyin tüm veçheleriyle görünür kılındığı milenyum konsepsiyonuna son derece olağan geliyor.

İşte ben de bu vesileyle Tataristan Haber Ajansı *Tatar Inform* için verdiğim ve Nadir Devlet'in "sivil" hayatına dair ayrıntılar içeren hacimli röportajı, İdil Ural Araştırmaları Dergisi okurlarıyla paylaşmak, portredeki eksik parçayı tamamlamak istedim.

Sovyetler Birliğinin devlet aklı hem merhum atalarımız Rukiye ve İbrahim Devletkildi'nin hem küçük kızları Feride'nin hem de henüz bir buçuk yaşında anne babasından koparılan Nadir'ciğimin kaderinde onulmaz yaralar açtı. Azınlık ve insan haklarının fütursuzca çiğnendiği Sovyetizm çağının başlangıçta kurbanı olan Prof. Dr. Nadir Devlet, akademik çalışmaları, azmi ve benzersiz yeteneği ile SSCB'nin yıkılışına giden yola, ön sıradan tanık olma bahtıyarlığına erişebildi.

¹ <https://sptatar.com/b-ten-t-rki-d-nyada-m-sh-r-k-renekle-tatar-galime-nadir-d-l-t-turynda-kitap-d-nya-k-rde/>

Aşağıdaki röportaj ile umarım bu müstesna âlimin nasıl bir varoluş mücadelesinden geldiğini, sahanın ve Hocanın ilgililerine daha sarıh göstermeye muvaffak olurum. 29 Kasım 2021’de yayımlanan Tatarca aslına [bu bağlantıdan](#) ulaşılabilir.

Prof. Dr. Nadir Devlet’in eşi Güzin Beril Devlet ile söyleşi

Az kalsın film artisti olacaktı. İlk başlarda küçük rollerde oynatsalar da yönetmenler uzun boylu, sarı saçlı, yakışıklı Tatar gencinden vazgeçmek istemiyor. Figüran rolü oynadığı halde diğer figüranlara nazaran bir hayli fazla ücret ödüyorlar ona. Fakat o gazeteci olmaya karar verir. Almanya'nın Münih kentinde RFE/RL (Azatlıq) radyosu Tatar-Başkurt redaksiyonunda 12 yıl Tatarca programlar hazırlayıp sunar. Fakat gençliğinden beri bilime duyduğu ilgi, özlem onu bir türlü bırakmaz. Lise yıllarında babasının gençlik arkadaşı, tanınmış Türk dilbilimci Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, onu İslam Ansiklopedisi'ne düzeltmen olarak işe alır. İstanbul Üniversitesi öğrencisi olduğu yıllarda hemşerisi Prof. Dr. Ahmet Temir, kurucusu ve müdürü olduğu Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde ona iş verir. Her iki kurumda da bilimsel metinler ile çalışmak ve bilim insanlarıyla bir arada bulunmak onun bilime olan ilgisini körüklemiştir. Tarih bölümü öğrencisiyken derslerini takip ettiği Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, Prof. Dr. Zeki Velidi Togan gibi âlimler ona kılavuz yıldızı olmuşlardır. O da onlar gibi bilim yolundan gitmeye karar verir.

Bilim dünyasına hayli geç yaşta adım atmasına rağmen çalıştığı sahada kısa sürede ünlü bir bilim adamı olmayı başarır. Sovyetler Birliği'nin demir perdesi yıkılınca dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal Türk dünyasıyla ilgili faaliyet programını hazırlarken bilhassa davet edip ona danışır. İlerideki yıllarda Başbakan Mesut Yılmaz da Dışişleri Bakanlığı da onun Türk dünyası meseleleri hakkındaki bilgi ve görüşlerine başvururlar. Türk Silahlı Kuvvetleri de onu bir danışman olarak değerlendirir, fikir ve görüşlerine dayanarak çalışmalarına yön verir. Ayrıca harp okullarında dersler de verirler. Artık iyice tanınmış bir âlimdir. Türkiye Başbakanlık Baş Müşavirliği düzenlediği Ekonomik Eğitim Koordinasyon Toplantısına davet eder. Diğer yandan TRT Genel Müdürlüğü yayın politikasında değişim söz konusu olunca kendisinden, ORAN'daki Eğitim Dairesi Başkanlığında brifing vermesi ricasında bulunur. Türkiye MEB Talim Terbiye Dairesi de Türk Cumhuriyetleri ile ilgili Tarih-Dil-Edebiyat konularında bilgi toplamak için düzenlediği toplantıya davet onu eder. O fikir ve düşüncelerini paylaşmayı ihmal etmez. Eğer günümüz okul müfredatında Türk Cumhuriyetleri ve Tatar ulusu ile ilgili az çok bilgi veriliyorsa, ona borçluyuz.

1990'ların başında yurtdışında da tanınmaya başlar. Bunun sonucu olarak ABD'deki Columbia Üniversitesi'nden ve ardından Wisconsin-Madison Üniversitesi'nden ders vermesi için davetler alır ve misafir akademisyen olarak bu eğitim kurumlarında dersler verir. Ayrıca Boston'daki Massachusetts

Teknoloji Enstitüsü'nde, Harvard Üniversitesi'nde ve City College'de konferanslar verir ve Tatarlardan bahseder.

Türkiye'deki Tatar cemaatinin tarihini ondan ayrı düşünmek mümkün değildir. 1963 yılında İstanbul'da kurulan Tukay Gençlik Kulübü ve Kazan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği'nin faaliyetleri kapsamında Tatar ulusu ve milli kimliğinin tanıtımına katkıları saymakla bitmez. Türkiye'de gerçekleşen ilk Saban Tuylu bayramı, Kazan Türkleri Festivali, ünlü Tatar şairi Abdullah Tukay'ı anma geceleri, Tatar Gençlik Yaz Kampları, Ramazan ve Kurban Bayramları, Yılbaşı Baloları, 23 Nisan Çocuk Bayramı partileri gibi değişik etkinlikleri Türkiye'de ilk düzenleyenlerden biri olmuştur O... Başkanlığını yürüttüğü derneğin 1963-1972 yılları arasında İstanbul'da İngilizce kursları, satranç turnuvaları düzenlendiği, Tatar tiyatrosu gösteri ekibi, Tatar folklor grubu ve hatta Tatar korosu kurulduğu da bilinmekte. Kazan Türkleri Kültürü Derneği'nin sanat ekipleri Türkiye'de çeşitli kuruluşlar tarafından düzenlenen etkinliklere, örneğin Genç Devrimciler Derneği'nin "Altaylardan Tuna'ya" folklor festivalinde, Spor ve Sergi Sarayında Türk Dünyasına dönük organize edilen Bozkurtlar Gecesinde, Bakırköy Halk Evinde Dış Türkler folklor gösterisinde, Uluslararası Göçmenler Kongresi Halk Dansları Festivali'nde "Köy Gençleri", "Balamyshkin", "Epipi" gibi Tatar milli dansları ve şarkılarıyla seyircilerin sevgisini kazanmışlardır ve hatta bir etkinlik sonrasında dönemin İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Kırım'lı hemşerimiz Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay bilhassa yanlarına gelip onları başarılarından dolayı tebrik etmiştir. Kazan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği'nin tiyatro ekibi İstanbul Tatarları için düzenlenen Kazan Türkleri Festivali ve Tukay'ı Anma Geceleri'nde Ayaz İshaki'nin "Jan Bayevich", Abbas Süleyman'ın "Evlennemeyen Delikanlılar Kurultayı", Aliasgar Kemal'in "Hediye", "Birinci Tiyatro", Şahveli Klevli İlder'in "Aslamçı" gibi piyeslerini oynamışlardır. Bu tiyatro gösterileri izleyicilerin hâlâ zihinlerinde canlı tutulmaktadır. O, tüm bu etkinliklerin organizasyonu ve icrasında aktif olarak yer alır. Tukay Bülteni ve Kazan Dergisi'nin yayımlanmasındaki çalışmaları ise bilimsel araştırmaların konusu olabilecek nitelik taşımaktadır.

Sözümüz dünyaca ünlü Tatar-Türk bilim adamı, uluslararası ilişkiler uzmanı ve tarih profesörü Nadir Devlet hakkındadır. Şu anda Çin sınırları içerisinde bulunan Mançurya'nın Mukden şehri Tıp Enstitüsü Hastanesi'nde 15 Temmuz 1944'te dünyaya gelir. Bir yaşındayken doğduğu şehir Kızıl Ordu tarafından işgal edilir ve ailesi Tatarca gazete çıkardığı için 10 yıllığına Stalin'in GULAG kamplarına gönderilir. Küçük Nadir 72 yaşındaki dedesi ile kalakalır. Fakat birkaç ay sonra dedesi de vefat eder. Tamamen kimsesiz kalan bu çocuk hakkında SSCB Devlet Güvenlik Komitesi (NKGB) tarafından Çin üzerinden Japonya'ya gönderilen karı koca istihbarat ajanları Enver Sadık (gerçek adı Şamil Hamzin) ve Hatice (gerçek adı Irina Alimova) haberdar olurlar. Çiftin çocukları yoktur ve Nadir Devlet'i evlat edinmek isterler, fakat her adımları için izin almaları gerektiğinden komyu Devlet Güvenlik Komitesi yönetimine bildirirler. Moskova

izin vermez. Mukden'deki Tatar aileleri de "düşman" olarak damgalanan bir ailenin çocuğu olduğundan onu evlatlık almaya cesaret edemezler. Küçük Nadir'in yarım yıl nerede, nasıl, kiminle kaldığı hâlâ bilinmez. Sonunda Pekin'de yaşayan Aynicemal ve ve Ahtem İlyasov çifti tarafından evlat edinilir ve kısa süre sonra aile Türkiye'ye göç eder.

Yıllar geçer, Nadir Devlet Türk – Tatar dünyasında Türkiye Tatarlarının açık sözlü, ileri görüşlü bir tarih âlimi olarak tanınır. O, her yerde ilginç fikirleri, bilimsel faaliyetleri ve Tatar ulusunun milli kimliğini korumaya yönelik hizmetleri ile anılır. 30 Nisan'daki vefatının üzerinden yedi ay geçen bu günlerde, yaşamının son 23 yılını birlikte geçirdiği eşi, yol arkadaşı Beril Hanım ile rahmetlinin özel hayatı, kişilik özellikleri, çocukları, hobilerine dair özel ve güzel bir sohbet gerçekleştirdik.

Ruşaniye Altay (RA): Beril Hanım, eşiniz, hayat arkadaşınızı kaybettiğinizden bu yana yedi ay oldu. Yokluğuna alışma süreciniz nasıl geçiyor?

Güzin Beril Devlet (GBD): Hayatımın en zor sınavından geçiyorum. Annemi, babamı, beni büyüten anneannemi, babaannemi ve çok sevdiğim dedelerimi kaybettim. O kayıpların toplamında duyduğum acının on katı bir kederle sınıyanıyorum. Eşim için kalbimde coşkuyla taşıdığım sevgi oracıkta duruyor. Hissettiğim aşk yerli yerinde ama o aşkın sahibi artık yok. O büyük sevgi içime sığmıyor, bazen göğsüm kalbime dar geliyormuş gibi oluyorum. 50 yaşına geldim, böyle çaresizlik, böyle acı hissetmedim.

(RA): Nadir Devlet pek çokları için bir bilim adamı olarak hocaydı, ancak Türkiye'de yaşayan orta kuşak Tatarlar için "abi" oldu. Biz ona Türk âdetlerine uyan "hocam" ya da "bey" sıfatlarıyla hitap etmedik, kendimizden biri olarak "abi" dedik. Bu hitabımız onun da hoşuna gidiyordu sanırım. Nadir abinin son yılı, son aylarından bahseder misiniz? Neyle meşguldü, ne tür planları vardı, sağlığı nasıldı vs.?

(GBD): Evet, kendisine abi demelerinden hoşlanırdı. Son yılımız pandemi yüzünden huzursuz geçti ama Nadir'ciğim salgının hemen öncesinde hayal ettiği rahata ulaşmıştı. Ben Ekim 2018'de işten ayrılmıştım, Nadir'ciğime ayıracak daha fazla zamanım oldu. Nadir de 2019 Ocak ayında kendi isteği ile Aydın Üniversitesindeki işini bırakmaya karar verdi. Yorgundu. Gençler ile iletişim kurmak ona artık zor gelmeye başlamıştı. Maddi olarak oradan aldığı maaşa muhtaç olmadığımız için enerjisini ders vermek yerine daha çok yazmak, konferanslara, kongrelere katılmak ve en çok da hayatın tadını çıkarmaya ayırmak istedi.

Ocak 2019'dan karantinanın başladığı Mart 2020'ye kadar her hafta tiyatro, opera, bale gibi sanatsal etkinlikler izledik. Her ay, yakın ilçe veya şehirlerden birine günübirlik seyahatler yaptık. Nadir'in en büyük hobisi fotoğraf çekmektir.

İstanbul'un çeşitli mahallelerine foto-gezilere çıkıyorduk. Arkadaşlarla, aile fertleriyle uzun buluşmalara, sohbetlere zaman ayırdık.

Nadir son yılında yani pandemi şartlarında, İndependent Türkçe isimli gazetede ayda üç kez köşe yazısı kaleme almayı sürdürdü. Bunun dışında internet üzerinden birkaç konferansa katıldı, birkaç röportaj verdi. Keyfi yerindeydi. Yaşadığımız sitenin genişçe bir bahçesi var, orada yürüyüşler yapıyor, evde basit jimnastik hareketleri ile dinç ve sağlıklı kalmaya çalışıyorduk. Salgın şartları elverdikçe havuza yüzmeye de gidiyorduk.

Nadir son yılını ruhen rahatlamış, mesleki olarak tatmine ulaşmış halde yaşadı. 15 yaşında fabrika işçisi olarak başladığı hayat mücadelesini, çalışma yaşamını, kariyerinin zirvesinde bir profesör olarak nihayete erdirmenin, para sıkıntısı çekmeden gönlünce yaşamının zevkini çıkarmak, en önde gelen planıydı. Bu planı da uygulayabildi, şükürler olsun.

Sağlığı aslında birlikte olduğumuz 23 sene boyunca genellikle sıkıntılıydı. Mesela henüz dört aylık sevgiliydik ve ben onu miyokard perfüzyon sintigrafisi için hastane koridorlarında bekliyordum. 1998-99'larda damar ve dolaşım problemleri, bel ağrıları, mide spazmları ve migren atakları vardı. Bunları hallettiğimiz, nispeten sağlıklı geçirdiğimiz yaklaşık bir on senemiz var. O dönemi en verimli, en enerjik çağı sayabilirim.

Ancak 2012'den başlayarak akciğer kanaması, kalp sorunları, dizlerde kemik ve eklem problemleri ve en sonunda mesane kanseri geldi. Kanser tedavi edildi ama altı yıl boyunca her sene anestezi almak diyabet olmasına yol açtı. 2020 sonlarında doktoru ilave birtakım iğneler vermek zorunda kaldı. Bu ilaçların tümör riski olduğunu doktoru da biz de biliyorduk ama bu riski göze almasak Nadir'i yüksek şekerden kaybedecek aşamadaydık. Mecburen bu ilaçları kullandık. Evet, diyabet düzeldi ama bu sefer de akciğer ve böbrekleri kanser sarmış. Nereden bilecektik, 15 Nisan 2021'e kadar hiçbir belirti vermedi. Hatta bu sene iki doz Sinovac aşısı yapılıncı 18 Mart'ta hastanede iki saat süren genel bir check-up ile iki doktor tarafından muayene edildi, sayfalar dolusu tahlil yapıldı. Beklenmedik, ilaçla çözülemeyecek hiçbir şey yoktu o tahlillerde. Hatta hastaneden sevinçle çıkıp kutlama için eve Çin yemeği ısmarladık, o kadar iyiydi durumu.

Nadir 15 Nisan'da aniden nefes darlığı çekmeye başladı. Doktoru eve çağırdım. Doktor hastaneye yatırmak istedi ama ben salgın nedeniyle evde bakmak istedim. Her gün sabah ve akşam olmak üzere eve ambulans ile sağlık ekipleri getirttim. Damardan ilaç tedavisi ve nefes açıcı oksijen tedavisi devam etti. 21 Nisan'da ayakları şişince böbreklerin ilaca dayanamadığını anladım ve doktoruna başvurdum. Aynı gün hastaneye yatırmak zorunda kaldık.

Hastaneye girer girmez MRI çekildi. Akciğerlerin ve böbreklerin tümüyle kanserleştiği, kurtarılamayacak duruma geldiği anlaşıldı ve derhal yoğun bakıma yatırıldı. Dokuz gün süren yoğun bakım döneminin ilk günlerinde beni yanına

sokmadılar, çünkü durumu stabil idi ve umut vardı. Fakat 26 Nisan'da doktoru yanına gelebileceğimizi söyledi. Küçük oğlu Yulay ile yanına girdik. Bitkindi. Bizi görünce çocuk gibi saf bir sevinçle aydınlandı. Yanında fazla durmamıza izin vermediler ama ben o arada birkaç saniyelikliğine de olsa Hollanda'da yaşayan büyük oğlu Giray ile görüntülü görüşmelerini sağlayabildim.

Ertesi gün, 27 Nisan'da ben tekrar yoğun bakıma, sevdiğimin yanına girdim. Bu sefer yarım saate yakın kaldım. Uzunca sohbet ettik, şakalaştık, kahkahalarla gülüştük. Zihni berraktı, yapılacak işlerin tarihleri dahil her detayı hatırlıyordu. Hastaneye gitmeden önce gazeteye son iki yazısını hazırlatıp göndermişti. Birlikte eski yazılarından birini seçip iki kısma ayırmıştık. O yazıların yayımlanıp yayımlanmadığını dahi sordu. Kanser olduğunu, durumunun ümitsiz olduğunu hiç söylemedik. Böbreklerin ve akciğerin iyileşmesi için orada olduğu bilgisi verdik, o kadar. Aynı gün, akşama doğru nefes darlığı yüzünden günlerdir dalamadığı derin bir uykuya daldı. 30 Nisan sabaha karşı saat 03:45'te hastaneden arandım. Durumu kötü dediler, anladım. Gittim, üstündeki giysileri, özel eşyalarını teslim aldım. Üç gün uydu, uçtu gitti meleğim.

(RA): Ölüm hakkında konuşuyor muydunuz?

(GBD): Bu konuyu ikimiz de sevmeyiz. Yaş farkımız nedeniyle bu konularda konuşmak, takdir edersiniz bize zor gelirdi. Direkt olarak hiç konuşmadık desem yeridir. Fakat ister istemez birkaç defa gündemimize geldi. Biri son senelerde, sanırım 2019 ilkbaharı. Bir akşamüstü yorulup yatağa uzanmıştım. Nadir de geldi, sırtımdan sarılıp kıvrıldı. Çeşitli konulardan konuşuyor, şakalaşıp gülüyorduk. Derken bir sessizlik oldu. O anda bana şunları söyledi: *Güzelim hani ben her iki lafın arasında Tatar sözünü sokuşturuyorum ya, sen de her iki lafının arasında Nadir Devlet de, olur mu?* İlk anda kavrayamadım. Kafama dank edince döndüm, ne biçim konuşuyorsun, lütfen beni korkutma gibi bir şeyler söyledim. Hemen beni güldürecek bir şeyler yaptı ve kara bulutları dağıttı. Ölüm konusuna en yakın girdiğimiz konuşmamız budur.

(RA): Nasıl, nereye defnedileceği konusunda fikirlerini hiç açıkladı mı? Anne babası kabrine gömülmeyi kendisi mi istedi?

(GBD): Bu konuları konuşmadığımız için böyle bir beyanı yoktu. Onu kaybettiğim zaman ilk önce yaşadığımız yerdeki kabristana defnetmeyi düşünmüştüm, yakınımda olsun da her gün gidip gelebileyim diye. Üstelik Feriköy'deki mezar yeri tapusunu bulamam diye düşünüyordum. Fakat yine de şöyle bir üstten arayayım dedim. Çalışma masasının alt çekmecesinde, en öndeki dosyanın ilk sayfası olarak mezar evrakını bulunca şok geçirdim. Nadir çok düzenli ve planlı biriydi. Her ihtimale karşı bu evrakı bu kadar kolay erişeceğim bir yere koymasını bir mesaj olarak algıladım ve İstanbul'un öbür ucunda olmasına rağmen sevdiğimi anne babasının koynuna, çocukluğunun geçtiği semtin toprağına emanet ettim.

(RA): Defnedilirken Aynicemal annesinin onun için örmüş olduğu battaniye ile toprağa verildi. Nadir abinin isteği miydi bu?

(GBD): Hayır benim kararım. O battaniye ilk günden beri bizde, Nadir'in yatağının altındaki sandıkta durur. Her sene çıkarıp yıkar, ütülerim ve kendisine sorarım: Aşkım, sereyim mi yatağa, ister misin? Cevabı hep aynıydı: “Anacığım ördü onu bana, serme eskimesin.” O kıymetli anne emeğini yanına vermek benim fikrimdi. Nadir’ciğimin rahat edeceğini, emin ellerde olacağını umut ederek ben serdirttim.

(RA): Büyük isimlerin gündelik yaşantısı merak konusu. Birçok kişi bana sıradan bir gününün nasıl geçtiğini sordu. Bu bağlamda Nadir Devlet’in günü nasıl geçirdi diye sormadan edemedim.

(GBD): Nadir erken kalkmayı sever. Önce duşa girer ve ardından bir fincan kahve içer. Ardından bir dilim ekmek üstüne peynir vs.den hazırlanmış kahvaltısını eder ve bu esnada bir kahve daha içer. Önceleri bu sırada günlük gazeteye göz gezdirir veya TV’deki sabah haberlerini izlerdi. Dış haberler arasında daha ziyade Rusya üzerine olanlara ilgi gösterir. Son yıllarda Türkiye medyası iktidarın propaganda aracı haline geldi. Biz de gazete almayı ve TV haberi izlemeyi bıraktık, gelişmeleri internet medyasından takip etmeye başladık. Haberlere göz attıktan sonra hızlıca hazırlanıp işe gitmek üzere çıkar. Uyanmasından evden çıkmasına kadar bir buçuk saat geçer.

Ticaret üniversitesinde haftada üç, Aydın üniversitesinde haftada dört gün dersi olurdu. Diğer günler evde olsa da yine erken kalkardı. O günlerde de sabah yaklaşık üç saati bilgisayar başında, ilgisini çeken haberleri bulmak ve toplamakla geçirirdi. Dosyaladığı bilgi ve haberleri sonradan bir makalesinde, bir çalışmasında kullanmak üzere saklardı. Böyle dosyalardan oluşan muazzam bir arşivi var. Nadir için data koleksiyoneri desem yeridir.

Günün sonraki saatleri ya bir yerlere gideriz ya da oturup sohbet ederiz. Sohbetlerimizin başlıca konusu siyaset, uluslararası ilişkiler, dünyadaki gelişmeler gibi şeyler. Mesela Çinliler ne yapmış, hangi vergi artmış, küresel iklim değişimi ne durumda, Latin Amerika’daki ayaklanmaların nedeni gibi temalarda fikir alışverişinde bulunmayı, söyleşmeyi severdi. Nadir bu konular hakkında kendisiyle konuşabilecek, kendi seviyesinde soru sorabilecek, yeni bilgilerle onu zenginleştirebilecek entelektüel düzeyde ve dünya meselelerine ilgili biriyle söyleşmekten büyük haz alırdı. Onun beni kendisiyle aynı kefeye koymasından daima onur duydum. Bilmediği, ilgi alanı dışında kalan edebiyat, sanat, pedagoji gibi konularda benden yeni bir şey öğrenmekten çok hoşlanır, hemen bu bilgileri not alırdı.

Nadir Devlet gibi karizmatik biriyle yaşamak, onunla aynı yastığa baş koymak, onunla aynı güne uyanmak, eminim birçok kadının hayalini süslemiştir. Haksız değiller, Nadir çok ilginç, cazibeli biri. Ne var ki Nadir Devlet ile haftanın yedi gününü, günün yirmi dört saatini bir çatı altında geçirmek herkesin harcı değil. Çünkü onun kendine has ilgi alanları, konuları, öncelikleri vardır ve ancak

bunlara dönük samimi ilgisi, bu konularda söyleyecek sözü olan biri onunla yaşayabilir. Yoksa ilgileniyormuş gibi yaparak, dinliyormuş numarasıyla, kocamın gönlünü hoş edeyim diyerek birlikte ömür sürmek mümkün değil.

Nadir işten gelince tekrar bilgisayarda çalışır. Akşam yemeğinde sık ve özenli bir sofraya oturmak ister. Yemekten sonraki istirahat zamanını polisiye ya da bilim kurgu filmler izleyerek geçirir. Uykusu gelir gelmez doğruca yatar ve çok derin, çok huzurlu uyur Nadir. Evde olduğu zamanlarda akşamüstleri bir – iki saat uyku çekmeyi sever. Baş yastığa değer değmez uykuya dalabilen, nerede canı çekse uyuyabilen biridir. Gece opera, konser, bale ya da tiyatroya gideceksek mesela, akşamüstü kısa bir uyku çekip enerjisini yükseltmek ister. O uyurken ben de ya mutfakta veya ev işleriyle meşgul olur ve yahut bilgisayarda kendi işlerimi yapardım. Böyle bir anda uyanırsa kedi gibi sessizce arkamdan gelip aniden öpmek adeti vardı. Ben her ne kadar geldiğini bilsem de oyunu bozmaz, onun sürpriz öpücüğüne “aaa! Sevgilim uyanmış” diye mahsusçuktan şaşırırdım. Sonra başbaşa kahve veya çay içerdik. Son zamanlarda bu akşamüstü çay – kahvelerini hep Nadir’ciğim hazırladı.

(RA): Sohbetlerinizin konusu hep siyaset miydi?

(GBD): Elbette kendi yaşamlarımız, geçmiş zamanlarımız hakkında da söyledik. Nadir’ler Türkiye’ye gelince Şişli’ye yerleşiyorlar. Benim babaanneler de Şişli’de oturuyordu. Onun yaşadığı Şişli ile benim zamanımın Şişli’si arasında 25 yıl var ancak onca zamana rağmen ikimizin mahalledeki deneyimleri benzerdi. Nadir buna hayret ederdi. Çocukluğum, ilkokul çağımın bir kısmı babaannelerde geçtiği için bölgeyi iyi bilirim. Onun da aynı yaşları bu sokaklarda geçmiş. Türkiye 1985’lerden sonra gelişmeye, değişmeye başladığı için yirmi beş yıl arayla aynı Şişli’yi yaşamışız. Şişli bu zaman zarfında o kadar aynı kalmış ki, sanırsın biz Nadir’le aynı sokağın iki ucunda yaşamışız, aynı yerden dondurma almış ya da aynı pazardan alışveriş etmişiz. Şişlinin her sokağını, her köşesini, her taşını birbirimize anlatırdık. Nadir bu konu açıldığında beni kendisine daha yakın hissetmeye başlar, aramızdaki yaş farkı görünmez olur. Bu yüzden çocukluk anıları sohbetlerimizde sıkça yer alırdı.

(RA): Çocukluk anısı olarak en çok neyi anlatırdı?

(GBD): O meşhur gemi yolculuğunu tabii. Nadir henüz 1 yaşındayken kendisinden koparılıp GULAG’a sürgün edilen öz ana babası Rukiye – İbrahim Devletkildi’leri hatırlamıyor. En eski çocukluk anısı yeni ailesiyle yaşadığı bir epizot. Kendisini evlat edinen Aynıcemal – Ahtem İlyasov ve onların Nadir’den on dokuz yaş büyük kızları Reşide ile Türkiye’ye iltica etmek için Çin’den ayrılıp, üç ay sürecek bir deniz yolculuğuna çıkıyorlar. Afrika kıtasının etrafından dolaşmak zorunda kaldıkları bu yolculuğun bir yerinde, davet edildikleri kaptan köşkünde ablasının midesi geminin sallanması nedeniyle fena halde bulanıyor ve köşkün zeminini kaplayan sık halıya kusuyor. 5 yaşındaki Nadir de ablasından etkilenecek aynı şekilde ortalığı batırıyor. Nadir en sık, “güzelim halıyı berbat ettik” diyerek bu anda hissettiği mahcubiyeti anlatırdı.

Bir de Şişli – Kurtuluş – Feriköy yıllarında yaşadığı derin yoksulluğu. O kadar fakirler ki annesi haftada bir 100 gram kıyma alıp bütün haftanın yemeğini bu malzemeye hazırlarmış. Bu şartlarda yetişen, yoksulluğa alışan Nadir’ciğim, mesela kıymalı börek yaptığım zaman benden harcın içine bol lahana koymamı isterdi. Böylece iki kaşık kıyma ile ekonomik şekilde bir tepsi böreği kotarır, ona anneciğinin sevdirdiği lezzetleri tekrar tattırmaya çalışırdım.

Alman lisesini kazandığını ama orada pek mutlu olamadığını da anlatırdı. O da fakirlik yüzünden... Bütün çocukların üniformaları yeni, ütülü ve temiz. Bizimki ise tek üniforması olduğu için daima eziklik hissedermiş. Gittikçe paçaları, kolları kısalan okul kıyafetiyle çekilmiş bu resmi, sınıf arkadaşlarından biri vefatından sonra bana ilettiler. Bir resim bin kelime...

(RA): En çok hoşlandığı yemekler nelerdi?

(GBD): Elbette peremeç, pilmen, tukmaç ve beliş. Türk yemeklerinden de hoşlandıkları vardı. Mesela köfte, börek, pilav pek severdi. Zeytinyağlılar, özellikle de yaprak sarma, bamya, barbunya ve çalı fasulyesi favorileri arasında. Sebzelere kerevizi yemez, kebaptan ve kebab kültüründen nefret ederdi. Acı biberle ve kuvvetli Türk baharatlarıyla arası hiç yoktu. Türk çorbalarını bulanık ve itici bulur, varsa yoksa tukmaç (salyanka) isterdi. Ben de “dünyanın en saçma çorbası” diyerek onu güldürdüm. Nadir Almanya yıllarında alıştığı Çin mutfağından da hoşlanır, hatta evde pişen Çin usulü erişteli et yemeklerine bayılırdı. Aşkımı mutlu etmek için bunları pişirmeyi öğrendim.

(RA): Tatar yemeklerini nasıl öğrendiniz?

(GBD): Ben elde hamur açmayı ve Tatar milli yemeklerini ilk önce ablası Reşide’den öğrendim, sonra Kazan’a gide gele orada gördüğüm usullerle geliştirdim. Hatta evdeki yardımcıma da pilmen ve peremeç yapmayı öğrettim. Dolayısıyla buzlukta daima bunlardan birkaç porsiyon hazır bulunmasını sağladım. Nadir’ciğimin evinde yediği son yemek de tavuk suyuna 3 adet pilmen oldu.

(RA): Nadir abi bir röportajında Haydar Bigiçev’in şarkılarını sevdiğini söylemişti. Genel olarak hangi tür müzikten hoşlanırdı? Türk ve Tatar şarkılarını dinler miydi? Hangi bestecilerin eserlerini ve hangi şarkıcıları beğenirdi?

(GBD): Nadir çalışırken klasik müzik dinler. Özellikle açıp dinlediği türler arasında jazz ve blues da var. Wagner, Tchaikovsky, Schubert, Saint-Saens en sevdiği arasında. Başka birçoklarını, özellikle benim önerimle dinlemeye başladığı etnik ya da klasik bestekarları da zevkle dinlerdi.

Tatar müzik dünyasının eşsiz yıldızı İlham Şakirov’u hem dostu olarak çok sever hem de onun sesinden büyük haz alırdı. Almaz Munnasipov’un bestelerine bayılırdı. Özellikle “tav başına salıngandır bezneng avıl” dizeleriyle başlayan şarkıda gözleri dolardı. Bir de “nige eni nige kartıysın” şarkısında içini çeke çeke

ağladığını bilirim. Son yıllarda çıkan protest akımın temsilcilerinden İlsüye Bedretdinova da Nadir'in büyük zevkle dinlediği sesler arasındadır. Bedertdinova'nın "Alsu" isimli şarkısının sözlerini Türkçe'ye çevirmiş, İstanbul'da yayın yapan bir radyoda çalınmasını sağlamıştım. Nadir bundan çok hoşlanmıştı.

Türk müziğine gelince. Ben klasik Türk musikisi severim ama Nadir bundan pek tat almaz. Özellikle beğendiği bir Türk şarkıcı var diyemem. Esin Engin isimli merhum tango şarkıcısı hem arkadaşı hem de Tatar olduğu için sanırım, sevdiğini hatırladıklarım arasında.

Daha ziyade 1960 – 1970'lerin şarkılarına eşlik etmek hoşuna giderdi, Elvis'ler, Beatles'lar falan. Keyfi yerindeyse şarkı da söylerdi Nadir ama sesi pek bu işe uygun değildi. Onun detone melodilerine birlikte kahkahalarla gülerdik. Ama ben arada sırada ev işi yaparken kendi çapımda bir şeyler mırıldandığımda elinde iş ne olursa olsun bırakır ve bütün dikkatiyle beni dinlerdi. Son günlerinde de böyle bir an yaşadık. Ben kendimi mutfak işlerine kaptırmış, biraz da yüksek sesle eski bir tango söylüyordum ki bir baktım benimki gelmiş, kucaklayıp öpüyor. "Yaşa kız, ne güzel söyledin" dedi, kocaman bir gülümseme eşliğinde. Nadir'ciğimin o anki mutluluğu son nefesime kadar gözümün önünde kalacak.

(RA): Nadir Devlet'i en çok ne sevindir, en çok ne çileden çıkarır ya da nelerden hoşlanır, nelerden hoşlanmaz?

(GBD): Nadir içtenlikten ve meraklı zihinlerden daima çok etkilendi. Samimiyetle bir konuyu öğrenmek isteyen kişileri daima kendine yakın tuttu. Batılı mantaliteye sahip bir akademisyen olarak bilgiye merakla yaklaşan kimseleri sevdiğini söyleyebilirim.

Nadir'i çileden çıkaran iki şey vardır: Mazeretler ileri sürerek işten / sorumluluktan kaçanlar ve yüzüne gülüp arkadan konuşanlar. Her iki kişilik türünü de ilkel ve güvenilmez bulurdu.

(RA): Nadir Devlet eleştiri ve övgüyü nasıl kabul ederdi?

(GBD): Nadir elbette alkışı, kameralar veya dinleyiciler önünde olmayı çok severdi. Örneğin bir canlı TV yayınına katılmışsa, eve döndüğünde benim aldığım kaydı baştan sona keyifle izlerdi. Hatta kendisine "gel narsistciğim, birlikte izleyelim" derdim ve çok gülerdik. Benden önceki senelerde katıldığı TV programlarının, konferansların video kasetlerini dijitalle çevirttim. İlerleyen senelerde de elimden geldiğince her kamusal konuşmasını kayıt altına aldım. Bu sayede yaklaşık 100 CD'lik bir görsel arşive sahip olduk. Bunların büyük çoğunluğunu YouTube kanalında açık şekilde paylaştım.

Nadir'i az tanıyanlar onu kibirli bulabilirler. Bence de bir dereceye kadar haklılık payı olabilir. Ancak Nadir Devlet hayatta kalması bile mucize gibi görünen, çok uzun yıllar derin bir fakirlik ve mahrumiyet içinde yaşamış bir çocuk olarak başladığı hayat yolculuğunda, sıradışı meziyetleri sayesinde dünya çapında

tanınan büyük ve konusunda duayen bir profesör olmayı başarmış bir kişidir. Olağanüstü işleri başaran kimselerin sıradan toplumsal kodlara uygun davranmasını beklemek bence adaletli değil.

Kendisinden bu derece memnun biri olmasına rağmen Nadir Devlet eleştiriye açık biriydi. Tek şartla: Eleştirinin kaynağı bilgili ve samimi biriyse. Yani kendi ifadeleri ile “cahil” veya “kötü niyetli” kimselerden gelen eleştirileri sert şekilde geri püskürttü. Ama ilmine ve iyi niyetine güvendiği meslektaşlarından, asistanlarından gelen eleştiri ya da önerileri can kulağı ile dinler ve dikkate alırdı.

Henüz evlenmediğimiz, birlikte yaşadığımız ilk iki buçuk sene içinde geçen bir hadiseyi örnek vermek isterim. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü müdürü olduğu dönemde bir gün, genç bir doktora adayı hanım yanına gelmiş, kendisine yol göstermesini rica etmiş. Bu genç hanım hamileymiş. Nadir kendisine “sen önce çocuğunu büyüt, bu durumda ilim yapamazsın” demiş ve göndermiş. Ben bunu duyunca sert şekilde “büyük hata” dedim. Şok geçirdi, “sen kim oluyorsun da hocana karşı çıkıyorsun” gibi bir şeyler söyledi. Ben iyice sinirlendim ve kafa tuttum: “Senin gibi geri kafalı hocalar yüzünden annelik cahillere, ilim de kız kurularına kalacak. Bir kere hamileliği senin üstüne hiç vazife değil, haddi aşmışsın. Ama madem kızın özel hayatına karıştın o halde hocası olarak kalbini kırmak yerine ona üniversite içinde kreş imkânı sağlamalıydın. Tahsilli kadınların anne olmasına imkân açın hocam. Sizler yüzünden cahiller ürüyor, tahsilliler yalnız yaşıyor. Peki istediğin bu mu? Yaptığım hem toplumun ilerlemesine engel olmak hem de insan haklarını da çiğnemek” dedim. Bunları ayaktayken, net ve sert bir dille söyledim. O koskoca Nadir Devlet dilini yutmuş gibi kalakaldı, “ben bunu bir düşüneyim” dedi. Ertesi gün söz konusu doktora öğrencisini çağırtmış ve kendisini asistan olarak enstitüye aldırılmış. Bana bir zaman sonra bunu haber verdiğinde “aferin, yoksa gözümden düşerdin” dedim kendisine. O tabii hoca olarak bebekli bir asistanın işleri aksatacağından ötesini düşünmemiş. Meselenin akıl edemediği boyutlarını gösterdiğim için memnundu. Bana “senin gibi bir çelik leydi beni bile adam edecek” demişti, hiç unutmam. Nadir, “odadaki en zeki kişi sen isen yanlış odadasın” özlü sözüne yürekten inanırdı.

(RA): Uzun yıllar görmediği, ancak kırklı yaşlarda tanışabildiği kız kardeşi Feride Hanım ile ilişkileri nasıldı?

(GBD): Birbirlerini anlamaya, tanımaya çalışmaktan öte gidemediler diye düşünüyorum. Nadir Feride'nin Tatarca bilmemesini hiç anlayamadı ve kabullenemedi. Feride de öz ağabeyinin kendisinden bu kadar farklı ve fikri açıdan uzak olmasını içine sindirememiş olabilir, bilmiyorum. Buluşmalarımızdaki gözlemim şudur. İki kardeş önce büyük bir hasret ve sevinçle kucaklaşırlar ama sohbet ilerledikçe tarihin zehirli nefesi, sessizlik olup aralarına girer. Çünkü rahatça dertleşip söyleşebilecekleri ortak bir dilleri yoktur. Bu nedenle coşkulu, heyecanlı başlayan buluşmalar buruk ve hüzünlü sonlanır.

Bence aileleri birbirinden ve ana dillerinden koparan şeyin adı olsa olsa zulümdür. O zulmün gölgesi iki kardeşin arasından hiç eksik olmadı ne yazık ki.

(RA): Nadir Devlet'in iki annesi ve iki babası olduğunu biliyorduk. Tabii ki onu evlat edinen ve büyüten anne babasının yeri ayrıdır ama bir yaşından sonra bir daha göremediği İbrahim babasına ve ancak 34 yaşında tanışabildiği öz annesine tutumu nasıldı? Onlar hakkında fikirleri?

(GBD): Nadir kendisini evlat edinen anne babası için “üvey” sözünü reddeder, onlar benim öz ailem oldular derdi. Öz annesi Rukiye Hanım için ise net ve kısa şekilde “biz birbirimize yabancıydık” derdi. Erken yaşta dünyadan ayrılan babası İbrahim Bey ile tanışma şansı bile olamamış zaten. Bu meselenin detaylarını biyografisinde yazdım. Gelecek yıl Yazarlar Birliği tarafından yayımlandığında ilgilenen okurlar ona başvurabilir.

Burada anlatmak istediğim bambaşka bir anı. Kazan'da Süyümbike minaresinin yanındaki Tatarstan tarihi müzesine gittik. Zevkle müzeyi dolaşip bitirecektik ki son ve büyük bir salona geldik. Bu salonun duvarında büyük boyutlarda “Milli Bayrak” gazetesinin logosunu gördüm ve ağzımdan “Nadiiiiiirrr” çığlığı çıkıverdi. Anında o da “aaaa!!!” diye haykırdı ve ikimiz de ağlamaya başladık. Kimseye görünmemek için çıktık, bir duvara yaslandık ve bir müddet çocuk gibi ağladık. Bu ânı hiç unutamam. Nadir o gün ilk defa öz anne babasına duyduğu ve kalbinin derinlerine sakladığı sevgi, gurur ve hasreti o gözyaşları ile gösterdi.

(RA): Nadir Devlet'in vefatından sonra onun arşiv ve kütüphanesine ne olacağını merak edip soru soranlar çok oldu. Hakikaten büyük bir âlimin zengin kütüphanesi ve arşivi ne durumda, bundan sonra ne olacak?

(GBD): Nadir 2007 yılında Yeditepe üniversitesinden ayrılırken yaklaşık 2.000 ciltlik şahsi kütüphanesini IRCICA'ya vermişti. Oradan online erişime de açık. Evdekiler sadece elinin altında tutmak istediği, 250 kadar dosya ve kitaptan ibaretti. Ben bunları yine aynı kuruma bağışladım. Şu anda tasnif aşamasında. Böylelikle Nadir'ciğimin tüm arşivi bütünleşmiş oldu.

(RA): Nadir abinin öz anne-babası Rukiye ve İbrahim Devletkildi tarafından Uzak Doğu Tatarları için (Çin'in) Mukden şehrinde çıkarılan “Milli Bayrak” gazetesi, Tatar tarihi açısından büyük önem taşıyor. Tataristan'daki bilim çevreleri bu gazetenin akıbetini merak etmekte. Bildiğimiz kadarıyla Nadir abi tüm nüshalarını bulup arşivlemişti ama Tataristan'dakilerin talebini geri çevirmiş, nüshaları vermemişti. Böyle davranmasının nedeni neydi?

(GBD): Tataristan'ın tam bağımsız bir devlet olmaması. Tataristan bağımsız olsa hiç düşünmeden her şeyini Kazan'a gönderirdi. Ancak mevcut durumda “başka milletler Tatarlık ile ilgili evraka değer vermez, yok ederler” demişti.

2018 yılında Kazan'daki Bilimler Akademisinde bir toplantıya katılmıştık. Konuşmacılardan bir Tatar bilim adamı, gayet doğal olarak tebliğini Tatarca sunmaya başladığında, kendisi de Tatar olan bir Akademi yöneticisi konuşmasını kesmiş ve “Tebliğini Tatarca sunma. Bilim dilinde sun” demişti. Bu sadece bir örnek. İktidar çevreleri gözünü Moskova'ya çevirdiği müddetçe Tatar'ın çıkarını gerçek manada dikkate almıyor. Nadir'in anne babasından yadigâr gazete nüshalarının da bu gibi kimselerin eline kalmayacağını kim garanti edebilir?

Kendisinin tarihçi olması sebebiyle Nadir Devlet kütüphanesi ve arşivi de tarihsel değere sahip. Gelecek kuşaklar için bu bir ders malzemesi olacak. Bu nedenle iyi korunması gerekir. Bu nedenle Nadir kütüphanesini ve arşivini Kazan'a da hatta Türkiye'deki herhangi bir üniversiteye ya da kütüphaneye de vermek istemedi. Buralardaki durum ve imkanların yıllarca biriktirdiği arşivini güvenle saklamaya yetmeyeceğini düşündü. Ancak IRCICA uluslararası bir kuruluş. Hem tek bir devlete bağlı değil hem de finansal açıdan güçlü. Nadir Devlet'e büyük hürmet gösterdiği, onun arşiv ve kütüphanesini memnuniyetle kabul ettiği ve bilim dünyasına hak ettiği şekilde ulaşmasını sağladığı için IRCICA yönetimine yürekten müteşekkirim.

(RA): Nadir abinin yeni ofisinin olduğu, bir müze gibi düzenlendiği biliniyor. Ofis şu anda ne durumda ve ileride bir müze olarak korunacak mı?

(GBD): Evet, pandeminin bunalıcı etkisini hafifletmek için Nadir'ciğime pek yakın bir yerde ofis kurmuştum. Hem rahat çalışabilirim hem de salgın hafifleyince dostlarımı, meslektaşlarımı ağırlayabilirim istemiştım. Ofisini Tatarlık ile ilgili malzeme ve anne babasının kaderiyle ilişkili çeşitli resimler ve anılar ile bezemiştık. Nadir bu ofisi çok sevdi ve hatta bir [blog](#) yazarak duygularını paylaştı. Ne yazık ki burayı sadece bir iki ay kullanmak kısmet oldu. Ofisteki eşyayı eve taşıdım. Oraya daha uzun zaman kira ödeyecek ve bir müze gibi başına personel koyacak bütçeye maalesef sahip değilim. Bir tek Nadir'in üzerinde doktorasını yazdığı ve 1982'den beri kullandığı çalışma masasını İstanbul'daki Tatarstan Temsilciğine emanet ettim. Umarım yakın bir gelecekte Kazan'da kurulması planlanan “Muhacirlik Müzesi” hayata geçince sevgili masasını da bendeki kişisel eşyalarını da oraya hediye edeceğim.

(RA): Nadir Devlet için Tatarlık ne idi? Ne ifade ediyordu?

(GBD): Kader. Kader ve tutku. Anne babasından, kardeşinden koparılmış bir evlâdın bitimsiz hak arayışı. İnatla ve dirençle savunduğu öz kimliği... Tatarlık Nadir için ilmi çalışmalarının nüvesini oluşturan bir akademik konu olmanın çok ötesinde, kimliğini ve kaderini yazan tutkusuydu.

(RA): Nadir Devlet ile evlilik sizin için bir nevi Tatarlıkla evlilik olmuştur. Nasıl ayak uydurabildiniz? -- Türkiye Tatarları, İstanbul Tatar topluluğu sizi nasıl karşıladı?

(GBD): Doğru, Nadir Devlet koca bir dünyanın kapısını açtı bana. Tereddütsüz içine daldım diyebilirim. Herkesi bir kefeye koyamam ama başlarda

İstanbul Tatarları epey zulmetti, epey dışladı. Kitap çıkınca merak edenler okur, ayrıntısıyla anlattım. Zamanla geçici bir gönül macerası değil, kalıcı olduğumu ve biricik Nadir “abzi”lerine gözüm gibi baktığımı anladılar. Bu da onlar adına bir gelişmedir, iyi bir şeydir.

Ancak Kazan’da bana gösterilen nazik ve saygılı ilgiyi belirtmeden geçemem. Tataristan’da takdim edildiğim herkesten daima büyük bir sevgi ve hürmet gördüm. Umarım layık olabilmişimdir. Her birinin kalbimde yüce yeri vardır.

(RA): Nadir Devlet bize zor bir kişilik olarak görünüyordu. Lafını esirgemeyen, bazen kırıcı olabilen tavırları evin içinde de oluyor muydu acaba? Ve Beril Hanım nasıl idare ediyordu?

(GBD): Nadir bunu duysa, *şefkat arayan annesini ziyaret etsin* derdi. Doğru, Nadir ile yakınlık kurmak herkese göre değildir. Nadir zor bir adamdır ve iyi ki de öyledir. Daha önce söylemiştim, Nadir Devlet olmak için olağanüstü vasıflar gerek. Ondandır sıradan biri gibi davranmasını beklemek bu nedenle haksızlık gibi geliyor bana. Unutmayalım ki hayatın çok sert davrandığı, sıkıştırdığı, canını yaktığı bir insan var karşımızda. Düşünün on beş yaşındasınız ve anne babanızın gerçekte başka birileri olduğunu öğreniyorsunuz. Sadece bu bile nasıl tesir ederdi? Nadir Devlet işte bu felâketlerden dimdik çıkabilmiş, keskin kılıç gibi biridir. Öyle olmasa zaten bugün benimle bu röportajı yapıyor olmazdınız.

Nasıl idare ettim? Bir defa ben herkese nazaran Nadir’in gözünde torpilliydim. Beni büyük bir aşkla sevdi. Karakterinin keskin tarafını elinden geldiğince benden uzak tuttuğunu söyleyebilirim. Ben de onun bu huylarını göz ardı etmeye, bana hoş gelen vasıflarını dikkate almaya çalıştım. Bir şeylere kızdığımı görünce “Eyvah Tazmanya canavarı geliyor, kaçın!” derdim, gülerdik.

Ayrıca Nadir Devlet son derece akıllı bir adamdı. Her işinde yardımcı, akademik konulardan teknolojiye, sağlıktan beslenmeye her meselesini titizlikle ve başarıyla yöneten birini hırpalamanın kendisi için yararlı olmayacağını bilirdi. Ancak yine de geçen yirmi üç yıl içinde zaman zaman beni incittiği oldu. Her evlilikte olur. Böyle vakalarda benim prensibim şudur: Olayın sıcaklığı ile hamle yapma, söz söyleme. Önce ortadaki yangının sönmesine izin ver. İki taraf da sakinleşince şikâyetini, talebini, itirazını açık ve net şekilde, mümkün olan en kısa ifadelerle ortaya koy. Lafı dolandırma. Kadınlar alegorilerle, imalarla, eski örneklerle konuşmaya yatkındır ama erkek zihni bunu kaldırmaz. Erkekler haklılık – haksızlık durumunda 70 yaşında bile olsalar çocukluk alışkanlığına döner ve yüzyüze bakarak konuşmaktan kaçınırlar. Elleri bir işle meşgulken onlara hitap etmek her zaman daha iyi anlaşılmanızı sağlar. Biz en zor konuşmaları Nadir salata hazırlarken, sebze doğrarken, ayakkabı boyarken yaptık.

Bir de şu var tabii. Nadir benim Tatarca konuşmama bayılırdı. Ona bir şey yaptırmak durumunda kaldığımda Tatarca’ya geçerdim. Örneğin eve su alınacak. Nadir daha ucuz olduğu için plastik damacanada alalım diyor, ben ise daha sağlıklı olacağı için cam damacanada ısrar ediyorum. Bu gibi çatışma hallerinde

ben hemen Tatarca konuşur, “min eytkençe bula, sunı pyala bidon bilen alabız” (benim dediğim olacak, su cam damacanada alınacak) der, Nadir’i hemen ikna ederdim.

Ayrıca alternatifsiz, çaresiz insanlar mutlu evlilikler kuramıyor zannedersem. Biz her ikimiz de hem birbirimizin değerini bildik hem de her an çekip gidebilecek kadar güçlü ve özgür olduğumuzun idrakindeydik. Bizim birbirimizi idare edebilmemizin sırrı herhalde burada gizli.

(RA): Genel olarak aile hayatınızı nasıl değerlendirirsiniz? Nasıl bir eş idi?

(GBD): Bizim iki kişilik bir masal dünyamız vardı. Her şeyi mümkün olduğunca beraber yapardık. Birlikte daha çok zaman geçirebilelim diye bir haftalık Antalya tatilinin yerine aynı bütçeyle bir ay İstanbul’da gezmeyi seçerdik. Çok neşeli, çok sevecen, zaman zaman şımaran, sevmeye doyamayan bir eşti. Biz ebedi bir sevgililik halindeydik. Sosyal ortamlardaki ciddiyetinin, mesafesinin aksine Nadir evde kıyıya köşeye saklanıp beni korkutan, ortada bıraktığım askılı bir bluzu giyip beni kakhahalara boğan, söylediğim şarkıya eşlik eden, mutfağa kurduğum salıncağa neşeyle binen, güzel bir müziğe denk gelince pijamalarla beni dansa kaldıran biriydi. Yirmi üç yılda bir tek gün sıkılmadım. Daima aynı frekanstaydık, daima neşemiz yerindeydi.

(RA): Nadir Devlet ilk eşinden boşandıktan sonra eğer karşısına siz çıkmamış olsanız özel hayatı nasıl bir yön alırdı?

(GBD): Bunu kendisi de düşünmüş olsa gerek. Birlikte yaşadığımız ilk yıl içinde bir gün hasta yatarken bana şöyle demişti: Ben yine de Allah’ın sevgili kuluymuşum. Bana senin gibi bir melek gönderdi. Bence bir daha evlenmezdi.

(RA): Sevgisini nasıl ifade ederdi?

(GBD): Aklınıza gelebilecek her şekilde. Hediyeler, küçük notlar, sürpriz geziler... En çok da temas ile. Nadir çalışmadığı ve uyumadığı her an bana eliyle, ayağıyla, kolunu atarak, bir şekilde temas etmek isterdi. Sıkça kucağıma yatar, uyur ya da ilgimi üzerine çekecek bir muzurluk yapar ve beni güldürürdü. Saçımı tarar, ayaklarımı öper, her sabah bana kahvaltı hazırlar, bir yerimi incitsem telaştan deliye dönerdi. Biz her fırsatta birbirimizi kucaklardık. İyi ki öyle yapmışız. Şimdi dönüp bakıyorum da hayatımızın özeti sıcak, sevecen bir tebessüm gibi geliyor.

(RA): Nadir abinin çocukları ile arası nasıldı?

(GBD): Nadir oğullarına büyük bir sevgi duyar. Onlarla zaman geçirmekten daima çok haz aldı. Üçü salona yayılıp saatlerce bilim kurgu dizileri izler, evi dağıtıp kocaman sesleriyle kakhahalar atarlardı. Belden aşağı şakalar dahil, konuşamadıkları, gülemedikleri bir konu yoktu. Oğullarına hayatları, iş ortamları hakkında sorular sorar, genellikle onları konuştururdu. Kendi konularından, işinden pek bahsetmez, oğullarının kendisiyle denk bireyler gibi hissetmesini ve

Nadir Devlet adının altında ezilmemesini isterdi. Bütün samimiyetlerine rağmen oğlanlar babalarına saygılıydılar, hatta biraz da çekinirlerdi ondan. Daha genç oldukları zamanlarda babalarından bir şey isteyecek olsalar önce beni arar, keyfinin yerinde olup olmadığını sorarlardı. Hepimiz bir arada uzun ve keyifli sofraya başı sohbetlerinin tadını çıkarırdık.

(RA): Nadir abinin 70. yaşına çok güzel bir armağan hazırlamışsınız. “Bir Ömre Altı Hayat Sığdıran Nadir Devlet’in Yaşam Öyküsü” kitabını yazma amacınız neydi?

(GBD): Söz uçar, yazı kalır. Bir tarih öğretmeni olarak senelerce tekrarladığım bu motto beni bu kitabı yazmaya mecbur etti desem yeridir. Ya da başka ifade ile yazmasam çok üzülecektim, biliyorum. Çünkü Nadir’in hayat hikayesi yıllar sonra yaşayacaklar için de bir değer taşıyor. Çok acılı, çok zorlu ama bir o kadar da ışıklı bir hikâye. İyi ki yazdım. Belki bir gün film olarak da izleriz, kim bilir.

(RA): Yazarken en çok hangi konularda zorlandınız ya da zorlandınız mı?

(GBD): Zorlandığım kısımlar oldu. Özellikle ilk gençlik yıllarındaki İstanbul Tatar cemaatini, aralarındaki kimyayı ve o atmosferi tasavvur etmekte güçlük çektim. Bu gibi hususları bir şekilde ikna ederek Nadir’e yazdırdım. Biyografisinin küçük bir kısmı kendi kaleminden ya da sözlerinden oluşuyor. Okuyanlar görecektir.

(RA): Nadir abinin bu hediyeye tepkisi ne oldu?

(GBD): Sevinçten havalara uçtu! Önüne gelene söyledi, akademisyen dostlarına hava attı. Sanırım hayatının en büyük armağanı bu oldu.

(RA): Bu kitabı yazarken sizi en çok ne etkiledi?

(GBD): Nadir’in aklına koyduğunu yapmak konusundaki azmi. Her ne olursa olsun hayatın dayattığına razı olmayan, kendi yolunu açan biri o. Tam bir duayen. Kimsenin izinden gitmiyor, kimseden yardım ya da kendisine bir yol vermesini beklemiyor. Akıl almaz bir irade.

(RA): Nadir abinin konuşmalarını, eserlerini göz önüne alanlar, onun Tatar milliyetçisi olduğu kanaatine varıyor. Sizce onun siyasi görüşünü neydi?

(GBD): Batı tarzı aydınlanmacı, azınlık hakları savunucusu, demokrat.

(RA): Prof. Dr. Nadir Devlet ‘in yaşamı mücadeleden ibaret desek yeridir. Mesleki yaşamı da bu mücadelelere örnek gibi. Savaşım verdiği başlıca konular nelerdi?

(GBD): Saymakla bitmez tabii. Bir defa öncelikle öz halkı, milleti Tatarlar olmak üzere tüm Rusya azınlıklarının hakları için mücadele etti. Bu yolda nice makaleler yazdı, konuşmalar yaptı, eserler verdi, öğrencilerine de bu şuru

benimsetmek için uğraştı. Çalışmaları son derece etkili oldu ki, peşimize ajanlar mı takılmadı, tehditler mi almadık... Ne hikayeler. Türkiye'deki akademik camianın içine düşürdüğü mücadeleler birçokları tarafından bilinmez mesela. Türkiye akdemyasında “hepimiz Türk’üz” şeklinde bir ön kabul vardır. Tatar, Kırgız, Kazak, Altay, Özbek dillerinin Türkçenin bir lehçesi olduğu yolundaki tez yaygındır. Oysa bunlar birer dil, lehçe değil. Çünkü birbirleriyle tercüman olmadan anlaşma imkanları yok.

Nadir yıllar boyu Türki hakların her birinin ayrı birer ulus olduğunu ve her bir dilin özgün kimliğini savundu. Aynı kökenden neşet etmiş olsa da bu kardeş milletleri Türk Dünyası çatısı altında toparlarken ve bu dilleri öğretirken her birinin özgünlüğüne itibar edilmesi gerektiğini anlattı. Bu görüşleri nedeniyle “bütün Türkiler Türk’tür, hepsinin dili de Türkçenin lehçesidir” diyenlerin saldırılarıyla mücadele etmek zorunda kaldı ve Tatar milliyetçiliğiyle, bölücülükle suçlandı. Onun bu mücadelesi Türkiye’deki okul müfredatına Türki halklar ve bu meyanda Tatarlar hakkında bilgilerin dahil edilmesine de önayak oldu.

İftiralar, imzasız şikâyetler kenarda dursun, en basit bir örnek vereyim: Nadir’in Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü müdürü olduğu yıllar. Enstitüden mezun olmuş bir öğrenci asker kaçağı olmasına rağmen gelmiş, sekreterlikten her nasılsa öğrenci kimliği çıkarttırmış. Türk kanunları gereği kurumun yetkilisi olarak Nadir mahkemeye çıkmak ve Türk Silahlı Kuvvetleri karşısında savunma yapmak zorunda bile kaldı. O gün o kadar gerildi ki tansiyonu 16’ya çıktı. Bu gibi bir sürü meseleler.

(RA): Başladığı, tamamlamaya veya yayınlamaya yetişemediği hizmetleri var mı? Varsa ne yapmayı düşünüyorsunuz?

(GBD): Şükür ki yok. Olsa kahrımdan kendimi yer bitirirdim. En son, eş yazarlarından olduğu *Türk Dünyası ve Göç* adlı kitap vefatının ardından elime ulaştı. Bununla birlikte Nadir Devlet imzası taşıyan eserlerin sayısı 35’e ulaşmış oldu.

(RA): Nadir abinin 54-55 yaşına kadar yazdığı on kadar kitabı olduğu biliniyor. Sizinle yaşamaya başladığı dönemde ise yaşı ilerlemiş olmasına rağmen daha verimli çalıştığı anlaşılıyor. Çünkü o yaştan sonra 20 kitap daha çıkarmış. Bunda sizin de katkınız mutlaka vardır, değil mi?

(GBD): Nadir çalışmayı çok sever, emeğinin neticesini görmekten büyük haz alırdı. Ben de onun rahatça çalışması, işlerinden başka hiçbir şeyle kafasının meşgul olmaması için gerekli ortamı hazırlamaya gayret ettim. Kendi isteği üzerine elinden çıkan her metni ilk ben okur, editörlüğünü yapardım. Sanırım benim bu yaklaşımım onun bir sonraki konu üzerinde araştırma yapmasına, derinlikli çalışmalar yürütmesine olanak sağladı. Çağımızda teknolojiden yararlanmak neredeyse zorunlu. Bu bağlamda ben de onun eski eserlerini gözden geçirmeye, editlemeye ve bilim insanları için bir paylaşım platformu olan

“Academia” adlı siteye yüklemeye başladım. Ayrıca Nadir Devlet ya da eserlerine dair çevrimiçi kaynaklarda çıkan haberleri, söyleşileri, makaleleri derleme ve arşivleme işini de üzerime aldım. Dolayısıyla verimli çalışmasında ve çok eser vermesinde benim de katkım vardır ki, bu benim için büyük bir gurur kaynağıdır.

(RA): Nadir Devlet çok ülkeler gezmiş, çok halklar tanımış, hatta birkaç ülkede yaşamış ve çalışmış, ünlü büyük bilginler, siyasetçiler, devlet görevlileri ile yakınlık kurmuş, dünyanın en başarılı üniversitelerinde hocalık yapmış, her şeyi başarmış, her emeline nail olmuş biri gibi görünüyor. Hayal kırıklığına uğradığı bir konu var mıydı?

(GBD): Vardı. Ata toprağı sevgili Kazan’ında bir üniversitede bir sömestr bile olsa çalışmak, dersler vermek istemişti. Hatta bana “Kazan’da hocalık teklif etseler sen de benimle gelip orada bir müddet yaşar mısın?” diye sormuştu. Benden, “elbette seninle dünyanın öbür ucuna giderim, hele Kazan’a, seve seve” cevabını alınca çok sevinmişti. Böylesi bir teklifi çok bekledi ama alamadı.

(RA): Son soru: Nadir Devlet ’in ismini, anısını yaşatmak için neler yapmayı dilersiniz, beklentileriniz neler?

(GBD): Öncelikle biyografisinin ölüm yıldönümünde Tatarca olarak çıktığını, sevgili milletine ulaştığını görmeyi diliyorum. Ardından Rusçasını da okuyucu ile buluşturmayı hayal ediyorum. Bu biyografinin her iki dilde de okunması, onun adını yaşatma çabamıza büyük hizmet edecek.

Kazan’da bir sokağa yahut önemli bir binaya, hiç değilse üniversitede bir amfiye adı verilse ne güzel olurdu. Nadir bunu hak ediyor. Umarım yetkili makamlar böyle bir fikre sıcak bakar.

Kazan’da açılması planlanan Muhacirlik Müzesi de düşlerim arasında. Orada Nadir’ciğimin kişisel eşyalarını sevenlerinin teveccühüne sunmayı çok isterim. Tataristan Bilimler Akademisi de kıymetli üyesi Nadir Devlet’in anılması için bir etkinlik yapacaktır diye düşünüyorum.

Marmara Üniversitesi bildiğim kadarıyla bir anı kitabı hazırlıyor. Ne aşamada olduğundan tam haberdar değilim. Buna benzer çalışmalar ile büyük hocamızın Türk Dünyası alanındaki çalışmaları bu coğrafyada daha da yaygınlaşır, gelecek nesiller için önemli bir kaynak olur kanısındayım.